

29. Kudriachenko, A. I. (Ed.). (2011). *Ukraine in Europe: the context of international relations*. Kyiv: Phoenix (in Ukr.).
30. Kudriachenko, A. I. (Ed.). (2014). *Contemporary European cultural and historical values in the context of the challenges of globalization*. Kyiv: Phoenix (in Ukr.).
31. Yurychko, A. V. (Ed.). (2006). *Ukraine on the way to Europe*. Kyiv: Etnos (in Ukr.).
32. Huberskyi, L. V. (Ed.). (2007). *Integration of Ukraine into the European legal, political and economic systems*. Kyiv: Publishing centre «Kyiv University» (in Ukr.).
33. Nyzhnyk, V. N. (Ed.). (2008). *Ukraine on the way to European integration: economic security, the benefits of choice*. Khmelnytskyi: Khmelnytskyi National University (in Ukr.).
34. Averianov, V. B. & Demchenko, S. F. (Eds.). (2010). *Ukraine and European integration, public-legal aspects*. Kyiv: Presa Ukrainy (in Ukr.).
35. Kopiika, V. V. (Ed.). (2012). *Ukraine in the European security space*. Kyiv: Kyiv University (in Ukr.).
36. Yermolaev, A. V. (Ed.). (2012). *European project and Ukraine*. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine, National Institute for Strategic Studies (in Ukr.).
37. Baimuratov, M. O. (Ed.). (2013). *Modifications of state sovereignty under European integration in the context of interrelations of the EU with states-members*. Sumy: Universytetska knyha (in Ukr.).
38. Chumachenko, O. A. (Ed.). (2013). *Ukraine in the terms of European integration and globalization of the world*. Kyiv: Kyiv International University (in Ukr.).
39. Andros, E. I. (Ed.). (2014). *Anthropological and cultural factors of the European choice of Ukraine*. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukr.).
40. Motsa, A. A., Belov, D. M., & Bysaha, Y.M. (2015). *Theoretical and legal foundations of European integration of Ukraine*. Uzhgorod: Lira (in Ukr.).

УДК: 94(477) «19/20»

Ніколаєва Т.М.*

кандидат історичних наук, доцент,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»,
Київ, Україна, n_t_m@ukr.net

МИСТЕЦЬКА СПАДЩИНА МЕЦЕНАТІВ КИЄВА: ІСТОРІЯ ТА ДОЛЯ

Анотація. Розглянуто рівень, масштаби, напрямки та особливості меценатської діяльності в колекціонуванні творів мистецтва, значний вклад в підтримку культурної і духовної спадщини міста Києва представниками родин Терещенків та Ханенків в останній третині XIX — початку XX ст. Доведено, що майже вся родина слугували благородним справам: збереженню для наступних поколінь надбань зарубіжної, російської, та української культур, проведенню культурно-мистецьких заходів, підтримку творчої молоді, створенню загальнодоступних музеїв. В колі дослідження — створення та наповнення меценатами експозиціями декількох музеїв Києва: Національний музей Т.Г. Шевченка, Національний музей «Київська картинна галерея» (раніше Київський національний музей російського мистецтва), музей Михайла та Варвари Ханенків, Національний художній музей України (раніше Київський художньо-промисловий музей). Проаналізовано долю художніх колекцій, що зазнали багатьох історичних потрясінь. Показано, що саме музеї зуміли частково

*Nikolaeva T.M., Ph.D. in History, Associate Professor, Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman, Kyi Ukraine. n_t_m@ukr.net

зберегти художні колекції меценатів Терещенків та Ханенків. Відзначена роль музеїв, як духовних скарбниць, що зберігають безцінні культурні пам'ятки історії, а також зазначено необхідність у підтримці музейної справи благодійниками та державою.

Ключові слова: меценат, художня колекція, доброчинність, музеї Києва.

Анотація. Рассмотрены уровень, масштабы, направления и особенности меценатской деятельности в коллекционировании произведений искусства, значительный вклад в поддержку культурного и духовного наследия Киева представителями семей Терещенко и Ханенко в последней трети XIX — нач. XX в. Доказано, что почти вся семья служила благородным целям: сохранению для будущих поколений достижений зарубежной, российской и украинской культур, проведению культурно-художественных мероприятий, поддержке творческой молодежи, создание общедоступных музеев. В кругу исследования создания меценатами и наполнения экспозициями некоторых музеев Киева: Национальный музей Т.Г. Шевченко, Национальный музей «Киевская картинная галерея» (ранее Киевский национальный музей русского искусства), музей Михаила и Варвары Ханенко, Национальный художественный музей Украины (Киевский художественно-промышленный музей). Проанализированы судьбы художественных коллекций, подвергшихся многим историческим потрясениям. Показано, что именно музеи сумели частично сохранить художественные коллекции Терещенко и Ханенко. Омечена роль музеев, как духовных сокровищниц, хранящих бесценные культурные памятники истории, а также необходимость в поддержке музейного дела благотворителями и государством.

Ключевые слова: меценат, художественная коллекция, благотворительность, музеи Киева.

Abstract. The level, scale, directions and peculiarities of patronage of art activity upon collecting the works of art, substantial contribution into supporting cultural and spiritual heritage of Kyiv city by the representatives of the Tereshchenko and Khanenko families during the last third of the XIX — beginning of the XX centuries are discussed. It is proved that almost all family served noble deed: preservation for the following generations acquisitions of foreign, Russian and Ukrainian cultures; holding cultural and artistic measures, supporting creative youth, institution of all-available museums. It is under discussion the creation and filling by Maecenases expositions of several museums of Kyiv: T.H. Shevchenko National Museum, National museum «Kyiv Picture Gallery» (before — Kyiv National Museum of Russian Art) museum of Mukhailo and Varvara Khanenko, National Art Museum of Ukraine (before — Kiev Industrial Arts museum). It is analyzed the fate of art collections which were put into manu historical unstable events. It is given evidence that there were museums which managed to preserve partially art collections of the Tereshchenko and Khanenko families. It is noted the role of museums as spiritual depositories, which preserve priceless cultural relics of history; necessity to support museum business by the philanthropists and by the state.

Key words: Maecenas, art collection, philanthropy, museums of Kyiv.

Постановка проблеми. Доброчинна діяльність підприємливих людей у кінці XIX — на початку XX ст. розгорталася у багатьох сферах суспільного життя. Мистецько-естетичні запити та рівень освіти спрямовував багатьох до традиційних занять аристократичних кіл — колекціонування творів мистецтва і старожитностей. Для частини підприємців, які дбали не лише про зростання особистих капіталів, а переймалися важливими проблемами збереження і дальшого розвитку як світового, так і українського мистецтва, роблячи значні матеріальні внески в її підтримку та популяризацію, ця особлива атмосфера світського життя тодішнього суспільства набула широкого розмаху і суспільного значення, вважаючись справою особистої та родинної честі.

Найвідомішими колекціонерами були Терещенки, Варвара та Богдан Ханенки. Створені ними картинні галереї, кращі зразки мистецтва художників-передвижників останньої чверті XIX ст. та музей згодом стали загальнонародним надбанням. Особливою гордістю сучасного Києва й України є Музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків, де експонуються твори західного та

східного мистецтва, які сумлінно збиралися його фундаторами протягом чотирьох десятиліть. Національний художній музей України був споруджений значною мірою завдяки організаційним зусиллям Б.І.Ханенка й фінансовій підтримці інших представників родини Терещенків. Проте значна частина багатокультурного надбання була втрачена внаслідок війн, цілеспрямованого винищення в часи тоталітарного режиму, в умовах занепаду культури під тиском ідеології і політичних репресій. Досліджуючи історію та долю меценатських колекцій, музеїв, ми навчаємося розуміти їхню історичну вартість, необхідність їх збереження та їх роль для духовної та естетичної насолоди майбутніх поколінь. Заслугує на увагу й висока патріотична ідея подвижництва, де видатні представники українського суспільства дбали не лише про зростання особистих капіталів, а переймалися важливими проблемами збереження і дальшого розвитку української культури, робили значні матеріальні внески в її підтримку.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Діяльність меценатів Києва стала предметом дослідження В.В.Ковалинського, тоді як внесок у добродійну і меценатську справу родини Терещенків знайшов відображення в роботі О.М. Донік. Науковий огляд скарбів мистецтва і архітектури Києва, які на сьогодні є неоціненним спадком київських філантропів, здійснив І.Б. Гірич. О.В. Ткаченко об'єднала у своєму дослідженні аналіз промислово-фінансової та громадської діяльності Терещенків, розкрила найбільш значні акції у галузі філантропії, охорони здоров'я, освіти, музейної справи. Однак висвітлення долі мистецької спадщини меценатів Києва потребує ще дуже багатьох конкретних досліджень.

Мета статті — показати рівень, масштаби, напрямки та особливості меценатської діяльності й колекціонування творів мистецтва представниками родин Терещенків та Ханенків в останній третині XIX — поч. XX ст., визначити конкретний внесок зазначених родин у культурну і духовну спадщину Києва; розкрити долю деяких мистецьких зібрань протягом століття.

Основні результати дослідження. Різноманітна історико-культурна спадщина — багатомірна цінність розвитку суспільства, що в результаті взаємовпливу різних культур впродовж тривалого історичного часу створює неповторне естетичне та духовне середовище в суспільстві. За словами відомого українського історика, архівіста й музейника В. В. Дубровського, так звана «Імператорська Археологічна комісія» вважала Україну лише об'єктом археологічних розкопів та джерелом, з якого поповнювались речами старовини й мистецтва музеї та палаци Петербургу й Москви. Видатні українські пам'ятки масами вивозилися поза межі України й часто гинули у приватних посідачів. Лише окремі українські діячі науки й мистецтва за таких часів, тільки з особистої ініціативи, могли вживати тих або інших заходів щодо охорони та збереження пам'яток української культури.[1, с. 6.]

Члени родини промисловців-поміщиків Терещенків як меценати й колекціонери об'єктивно сприяли збереженню для наступних поколінь надбань російської, зарубіжної, а також певною мірою й української культури. Вони звертали свою увагу насамперед на ті твори, які мали беззаперечну художню цінність та відповідали тогочасним мистецьким канонам і моді. Водночас Терещенки фінансували спорудження культурно-мистецьких закладів та підтримували твор-

чу молодь. Вони стали меценатами-засновниками першої художньої школи в Україні 1875 року на чолі з художником-педагогом М.Мурашком.

Найвідомішими колекціонерами російського, українського та зарубіжного мистецтва в родині стали Микола Артемійович, його сини Іван і Олександр, донька Варвара й зять Богдан Ханенко, брат Федір. У цілому майже всі члени родини слугували цій благородній меті, вважаючи її справою особистою та родинною честі. Користуючись послугами відомих мистецтвознавців та художників, Терещенки купували кращі твори живопису під час роботи виставок і аукціонів у Петербурзі, Москві та передусім у Києві, в майстернях художників, нерідко попередньо замовивши їм тему картини.

Як і тогочасний відомий московський колекціонер, купець П.М. Третьяков, вони орієнтувалися на реалістичний живопис передвижників, період розквіту мистецтва яких припав на 80-90-ті роки XIX ст., що, зрештою, й визначило основний склад та рівень колекцій цих меценатів. Музей прикрашають такі чудові полотна, що колись належали членам родини Терещенків, як «Селянин з вуздечкою», «Дівчина з кицькою» І.М. Крамського, «Курсистка» М.О. Ярошенка, «Портрет В.М. Гаршина» і «Поприщин» І.Ю. Рєпіна, «Юродивий» В.Г. Перова, «Дівич-вечір» В.Є. Маковського, «Позика хліба» В.М. Максимова, «Три царівни підземного царства» В.М. Васнецова, чудові пейзажі «Дубовий гай» та «Серед долин широких...» І.І. Шишкіна, «Зима. Імоченці» В.Д. Поленова, «Сутінки» й «Після дощу» А.М. Васнецова. Крім робіт передвижників, їм належали найкращі полотна російських майстрів пензля інших напрямів, зокрема, «Переможці» В.В. Верещагіна, «Картярі» П.А. Федотова, «Буря» І.К. Айвазовського, «Дівчинка на тлі перського килима» М.О. Врубеля. Роботи таких відомих художників, як В.В. Верещагін, М.О. Врубель, І.І. Шишкін в їхніх галереях виявилися найчисленнішими [2, с. 215-216].

Картинам живописців, які народилися в Україні, або тривалий час працювали тут та своїм творчим доробком зробили значний внесок у розвиток національного мистецтва, також належало чільне місце у колекціях Терещенків. Варто згадати М.М. Ге (написав декілька портретів членів цієї родини), І.І. Соколова, К.О. Трутовського, В.А. Тропініна, художників-передвижників С.І. Світославського, М.І. Мурашка, М.К. Пимоненка, С.П. Костенка, В.К. Менка, М.Д. Кузнецова та ін. Іван Миколайович Терещенко мав чималу колекцію малюнків та акварелей Т.Г. Шевченка, В.І. Штернберга, Д.Г. Левицького, В.Л. Боровиковського, все зібрання Л.М. Жемчужникова, яке складалося з кількох тисяч картин і малюнків [3, с.281]. Загалом досить нелегко визначити склад персональних колекцій членів родини Терещенків, адже нерідко та чи інша робота з часом переходила від одного до іншого. Сучасники вже тоді сприймали ці колекції як загальне родинне зібрання, що має колись стати загальнодоступним музеєм.

Хоча коло відвідувачів домашніх зібрань Терещенків було обмеженим, проте певними шляхами картини доходили й до широкого кола глядачів. Наприклад, на щорічних виставках рисувальної школи у Києві, які влаштовував М.І. Мурашко, були завжди представлені твори мистецтва, що зберігалися в приватних колекціях міста. Так, у березні 1877 р. в залі Дворянського зібрання було організовано таку виставку картин та старожитностей на користь цього навчального закладу, більшість полотен якої належала М.А. Терещенкові [4, с.380]

У 1880-х рр. найбільшим і найсерйознішим київським колекціонером, до збірки якого найвідоміші художники вважали за честь продати свої найкращі картини, був Іван Миколайович Терещенко. Цей представник третього покоління підприємницької родини, з ґрунтовною освітою, широтою інтересів, тонким розумінням естетичної цінності творів мистецтва, мав тісні стосунки з багатьма видатними російськими і українськими художниками, які відзначали його за добре серце, чуйність й увагу до творчої молоді. Одеський живописець М.Д. Кузнецов у листопаді 1892 р. писав І.М. Терещенкові: «Ви для мене найкраща людина, яку я знаю. Ви стаєте нашим Третьяковим. Для такої високої справи саме такий серйозний та освічений по європейському і потрібен. Під Вашим крилом не один художній талант може розвиватися» [5, с.303].

Особливо це стосувалося вихованців Київської рисувальної школи. Коли в січні 1885 р. її випускник Є.К. Вжещ виїздив до Петербурга для продовження художньої освіти, він мав при собі рекомендаційного листа від Івана Миколайовича до І.І. Шишкіна, де зокрема зазначалося: «Звертаюся до Вас з моїм покінливим проханням узяти під свою опіку молодого художника, якому я дуже співчуваю. Він надзвичайно талановита молода людина, яка в майбутньому, можливо, зробить свій внесок у мистецтво. Тепер же він бажав би, щоб його картина, яку він привіз із собою, була б прийнята на пересувну виставку. Посприяйте йому, якщо це можливо...» [6, с.155].

Перепоною багатьом задумам ще молодого І.М. Терещенка стала його тяжка невиліковна хвороба. Навіть за таких обставин він не полишав думок про мистецтво, про створення власного музею. Значна частина зібрання мецената розміщувалась у його власному, схожому на невеликий венеціанський палац, особняку по Бібіковському бульвару, 34, який він придбав у 1879 р. Інша частина колекції, яка складалася з декілька сотен картин, перебувала в його улюбленому Волфінському маєтку у Курській губернії (тепер — у Сумській області). Після 1892 р., у зв'язку з недугою, Іван Миколайович майже весь час прожив на півдні Франції, що позначилося на його меценатській діяльності, яка за декілька років майже зовсім припинилася. Після смерті І.М. Терещенка в 1903 р. величезне художнє зібрання поповнювали його вдова Єлизавета Михайлівна та син Михайло. Так, у 1913 р. остання купила на виставці у Петербурзі близько двохсот малюнків М.О. Врубеля [2, с.222].

Микола Артемійович Терещенко свою художню колекцію розмістив у власному особняку по Бібіковському бульвару, 12 (тепер — Національний музей Т.Г. Шевченка). Придбавши його в 1875 р., він (за проектом архітекторів П.О. Федорова та Р.Г. Тустановського) перебудував його на палац у стилі ренесансу, який поєднував у собі житлові помешкання, картинну галерею на другому поверсі, контору Товариства цукрових і рафінадних заводів. У 1902 р. галерея М.А. Терещенка налічувала 87 картин вартістю понад 105 тис. руб. [7, арк. 107зв.] Художник М.В. Нестеров, побувавши в гостях у Миколи Артемійовича в середині 1890-х років, так лаконічно писав про його внутрішній світ, рівень сприйняття прекрасного: «Я був запрошений оглянути його прекрасну галерею, і після того дня, почав щодня бувати в розумного старого. Судження його про мистецтво були сповнені такту, розуму. Домінантним у ньому був великий розум, де він хотів, — великий такт» [8, с.216].

Чимало творів визнаних майстрів пензля перебувало в колекції Федора Артемійовича Терещенка, яка містилася у його власному двоповерховому особняку по вул. Терещенківській, 9, перебудованому протягом 1882-1884 рр. за проектом архітекторів А.Л. Гуна і В.М. Ніколаєва (тепер — Національний музей «Київська картинна галерея», раніше Київський національний музей російського мистецтва) [5, с. 283-284]. У 1892 р. до його колекції належало 76 полотен, оцінених на той час у 85 тис. руб., бронзові фігурки, старовинне художнє срібло, порцеляновий посуд [9, арк. 2-3]. Після смерті Федора Артемійовича в 1894 р. галерею поповнювала його племінниця Ольга Миколаївна, яка тривалий час проживала у цьому будинку. Зокрема, у 1911-1912 рр. вона придбала нові картини і порцеляну у Петербурзі та Москві. Серед авторів полотен були імена І.І. Шишкіна, М.О. Ярошенка, В.А. Тропініна, К.А. Савицького, М.Н. Дубовського, В.О. Волкова та ін.

Після буремних років революції й громадянської війни багатьом творам мистецтва, насамперед живопису, які належали трьом поколінням родини Терещенків, не судилося стати надбанням нащадків. Найповніше з усіх збереглася колекція Федора Артемійовича, а художнє зібрання Олександра Миколайовича у 1919 р. було розграбоване більшовиками. І дотепер мало що відомо про повний його склад та подальшу долю. Значна частина найбільшої та найціннішої колекції І.М. Терещенка, яка за його заповітом мала перейти у розпорядження художнього училища (колишня рисувальна школа Мурашка), на заснування якого Іван Миколайович і його родина заклали капітал понад 1 млн. руб., 1915 р. у зв'язку з можливою окупацією Києва німцями була вивезена до Петрограда. Навесні 1918 р. вона у повному складі перейшла до Державного Російського музею (понад 50 картин та понад 5 тис. малюнків) [10, с.11]. Це унікальне зібрання залишається в Росії й досі. А інша частина колекції, що залишилася у Києві, була розграбована більшовиками у січні 1919 року [11, с.171-173].

Грабування української культурної спадщини почалося з перших днів радянської влади (від муравйовщини). Зібрано окремі факти цих варварських злодіянь. Так, наприклад, доктор В.Марк, що служив лікарем у червоній армії й виїхав за кордон наприкінці 1921 р., описав свою зустріч з ад'ютантом М.Муравйова, якого він зустрів у вагоні 1-го класу на запасній колії Курського вокзалу у Москві: «Все пальцы адъютанта были унизаны драгоценными бриллиантовыми кольцами, из верхнего кармана тужурки свешивалась дорогая, тяжелая золотая цепочка и из кармана рейтуз выглядывало запиханное туда настоящее жемчужное ожерелье. Когда я заинтересовался этим и спросил «адъютанта», откуда у него все эти вещи, он совершенно серьезно объяснил, что все эти драгоценности привезены им из Киева, где «буржуазия и ее магазины были подробно осмотрены». «Что вы понимаете под словом «осмотр»?», — спросил я. «Разумеется, грабеж», — ответил он совершенно спокойно и при этом подвинул мне под нос шкатулку, наполненную золотыми вещами и драгоценными камнями». [12, с. 87]. Після остаточного встановлення влади більшовиків та налагодження «мирного» життя, в листопаді 1922 р. у будинку Ф.А. Терещенка по вул. Терещенківській, 9, була відкрита Київська картинна галерея, основу якої склали націоналізована колекція Федора Артемійовича і залишки зібрань Миколи Артемійовича та Івана Миколайовича Терещенків, а також колекції старо-

житностей, картин і книгозбірня О.Г. Гансена та нечисленні зібрання ще кількох київських колекціонерів [13, с.4-5].

Помітний слід у культурному житті України та Києва наприкінці XIX — на початку XX ст. залишили Богдан Іванович та Варвара Миколаївна Ханенки — зять і донька М.А. Терещенка. Нашадок українського козацько-старшинського роду Б.І. Ханенко був відомим громадським діячем, юристом, промисловцем-поміщиком і колекціонером, діяльність якого мала значний вплив на розвиток економічного життя Південно-Західного краю. Фанатично віддане служінню мистецтву подружжя Ханенків все своє життя присвятило колекціонуванню творів, насамперед зарубіжного мистецтва, які разом зі спеціально спорудженим будинком-музеєм заповіло Києву. Сьогодні Музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків залишається найкращою в Україні колекцією західноєвропейського мистецтва, відомою далеко за її межами.

Колекціонуванням Б.І. Ханенко захопився ще у молодому віці, коли після закінчення юридичного факультету Московського університету в 1873-1876 рр. працював у Петербурзі, а потім п'ять років обіймав посаду члена Варшавського окружного суду. Перебуваючи за кордоном, молоде подружжя Ханенків мало змогу ознайомитися з найбільшими художніми галереями Італії, Німеччини, Франції та інших країн. Саме у варшавський період життя Богдан Ханенко перетворився на «професійного» колекціонера.

Діапазон інтересів Богдана та Варвари Ханенків як колекціонерів був досить широким. До їхнього зібрання зарубіжного малярства ввійшли полотна таких видатних майстрів західноєвропейських шкіл, як Рембрандт, Ван Дейк, Брейгел, Йорданс, Рейсдал, Рубенс, Перуджіно, Белліні, Тьєполо, Караваджо, Пальмеццано, Ротарі, Селлайо, Монтенья, Сурбаран та ін. Крім живопису Ханенки цікавилися скульптурою, виробами художньої промисловості, творами античної культури, мистецтвом народів Близького та Далекого Сходу. Вони також колекціонували скіфські, слов'янські та давньоруські археологічні експонати, збирали декоративно-вжиткові вироби майстрів українського народного мистецтва. Величезний археологічний матеріал із колекції Ханенків став цінним внеском в історію вивчення матеріальної культури на території України. Варвара Миколаївна також захоплювалася збиранням ікон. Найкращі з них тепер знаходяться у Національному музеї «Київська картинна галерея» (раніше Київський національний музей російського мистецтва) — «Темна вечеря», «Чудо Георгія про змія», «Відсічення голови Іоанна Предтечі» та інші, написані в XV — першій половині XVI ст. майстрами ростово-суздальської, новгородської та московської іконописних шкіл [2, с.234-235].

Остаточно переїхавши у 1885 р. до Києва, подружжя Ханенків для своєї уже великої за кількістю експонатів колекції вирішило спорудити спеціальне приміщення, яке мало стати архітектурним доповненням до розміщених у ньому художньо-мистецьких цінностей. 1886 р. Богдан Іванович по вул. Терещенківській, 15, на ділянці, отриманій у спадок від батька Варварою Миколаївною, розпочав будівництво особняку у стилі італійського палаццо ча-сів Відродження за проектом архітекторів Р.Ф. Мельцера та П.С. Бойцова. Намагаючись ознайомити художню громадськість зі своїми експонатами, Ханенки у 1896 р. видали каталог зібраного живопису «Собрание картин итальянской, фламандской, испанской и других школ» (друге, доповнене його видання, вийшло в 1899 р.). У

ньому налічувалося 396 експонатів: італійської школи — 97, іспанської — 17, фламандської — 59, голландської — 88, німецької — 13 і французької — 122 картини [14, с. 236-238].

Серед тодішніх приватних зібрань Росії, не кажучи вже про Україну, колекція Ханенків виділялась як за різноманітністю мистецьких напрямів, так і якістю підбору експонатів. Вона багато в чому перевершувала навіть експозиції галерей найбільш визнаних авторитетів — московських колекціонерів. Так, М.В. Нестеров у лютому 1891 р. писав до рідних: «Був удруге у Ханенка, докладно розглядав його колекцію картин та старожитностей, це зібрання у своєму роді єдине в Росії, навіть у Москві цього немає в приватних руках...» [15, с.76].

У квітні 1917 р., за півтора місяця до смерті, Богдан Іванович склав духовний заповіт про безкоштовну передачу Києву власної мистецької колекції та обох будинків по вул. Терещенківській. Його виконавицею Богдан Іванович призначив свою дружину, яка мала залишатися довічним розпорядником колекції й будинків та підготувати зібрання до перетворення його на міський музей. Проте невдовзі розпочалася громадянська війна, Київ був окупований німцями. Незважаючи на великі труднощі, Варвара Миколаївна навідріз відмовилася виїхати з колекцією до Німеччини, щоб там на досить прийнятних умовах відкрити музей.

Втративши надію на довготривалість будь-якого уряду, В.М. Ханенко оформила дарчий акт про передачу власного музею Українській Академії наук [16, с.388]. Варвара Ханенко була такою пристрасною колекціонеркою, що продовжувала розшукувати й купувати цікаві твори для колекції вже навіть після страшного 1919 року, коли радянська влада особливо утискала її, намагаючись виселити з будинку і позбавити права навіть заходити туди. Лише після остаточного утвердження радянської влади в УСРР, у листопаді 1920 р., загальні збори Академії наук ухвалили рішення прийняти цей заклад до свого відомства. Директор цього музею М.О. Макаренко у вступній статті першого путівника, виданого 1924 р., зазначив: «Музей мистецтв імені Б.І. та В.М. Ханенків для України — то великий скарб, те ж саме, що для Росії Ермітаж (звичайно, не таких розмірів), охоплюючи собою трохи чи не всі галузі художніх творів усіх європейських і східних народів» [17, с.11].

Музей дуже багато втратив у 1920-1930 роки. У 1936 р. заклад дістав нову назву — Київський музей західного та східного мистецтва, поповнившись кількома колекціями картин. Зазнав значних втрат під час Другої світової війни: в 1943-му, тікаючи з Києва, німці прихопили найцінніше з того, що лишилося в музеї, і вивезли ешелонам в напрямку Кенігсберга. Там сліди колекції зникли.

Цікавою є доля окремих експонатів колекції, знайдених внаслідок пошукової роботи музею. Йдеться, зокрема, про твір Корнеліса Пуленбурга «Аркадський пейзаж», який походить з колекції засновників музею Богдана і Варвари Ханенків. Дані про картину зберігалися в музеї відповідно до записів самого Богдана Ханенко. Картина знайшлася в одного з європейських приватних колекціонерів і була придбана ним цілком законно на аукціоні Сотбіс. 2015 року її вдалося повернути до Києва. Твір є унікальним для українських музеїв зразком італізму — новаторської для XVII ст. течії голландської живопису. Він якісно доповнював Ханенківську колекцію картин північної школи і був одним з найцікавіших творів довоєнної експозиції музею.

В роки Другої світової війни в тій чи іншій мірі постраждали всі музеї України. Музейні колекції були пограбовані або знищені. Тільки Музей Ханенків втратив близько 25 тисяч експонатів. Робота з розшуку та поверненню втрачених цінностей почалася відразу після війни і триває досі. Повернення пейзажу Корнеліса Пуленбурга дає надію, що інші твори також будуть знайдені. Це важливо не лише для музею, а й як прецедент відстоювання Україною свого права на повернення воєнних трофеїв.

1925 року імена Богдана та Варвари Ханенків вилучили з назви музею «за відсутності революційних заслуг перед пролетаріатом», і до середини 1990-х українці знали про них мало. Нарешті у 1999 р. було виконано заповіт його засновників — перейменовано в Музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків. Таким чином, основний масив творів західноєвропейського мистецтва, що знаходяться сьогодні у київських музеях, був сформований завдяки зусиллям Богдана Івановича Ханенка та його дружини-однодумця — Варвари Миколаївни, які все своє життя безкорисно служили мистецтву.

Заснування й становлення наприкінці ХІХ– на початку ХХ ст. Київського художньо-промислового та наукового музею також були пов'язані з діяльністю добровольців. Питання про необхідність організації у Києві такого закладу громадськістю піднімалося неодноразово. Проте лише в середині 90-х років ХІХ ст. ця справа зрушила з місця. Зокрема, в травні 1894 р. у резиденції київського, подільського і волинського генерал-губернатора О.П. Ігнат'єва, який протегував ініціаторам створення музею, відбулося засідання комісії з розробки питання про заснування такого закладу й збір коштів для будівництва його приміщення.

Крім офіційних осіб, тут були присутні В.Б. Антонович, О.М. Лазаревський, А.В. Прахов, В.М. Ніколаєв, О.М. Терещенко, Б.І. Ханенко, В.В. і Я.В. Тарновські, В.Ф. Смиренко, Лазар та Лев Бродські, М.П. Дегтерев та ін. [18, арк. 68]. Оскільки урядової фінансової підтримки у найближчий час не передбачалося, то необхідну суму на спорудження музею було вирішено зібрати шляхом пожертвування. О.М. Терещенко одразу виділив від свого імені й імені дядька — Федора Артемійовича, який через тяжку хворобу не мав змоги бути присутнім, по 25 тис. руб. Пожертвування, хоча й менші, зробили також інші учасники наради. Через місяць музейний капітал становив уже 63 тис. руб.

Подальшу турботу про спорудження музею й організацію його роботи взяло на себе Київське товариство старожитностей і мистецтв, для заснування якого найбільших зусиль доклав спочатку заступник, а згодом його голова Б.І. Ханенко. Маючи вже на тимчасовому зберіганні певну кількість колекцій, Товариство запросило В. Хвойку для проведення роботи по впорядкуванню колекцій майбутнього музею, що дозволило вже наприкінці 1897 року влаштувати першу археологічну виставку Київського Товариства старожитностей та мистецтв і видати до неї покажчик. У резолюції ХІ археологічного з'їзду було зроблено однозначний висновок — «працею Б. Ханенка і В. Хвойки було відкрито Музей» [19, с.106].

Музей, побудований у 1901 р., мав вигляд давньо-грецького храму, розташований на штучному підвищенні біля підніжжя Печерського плато. Розкішні форми та скульптури фронтона, а також урочисті сходи, великі просторі зали відповідали уявленню про храм мистецтва. Його приміщення й досі залишається

одним із найкращих серед музеїв України. Із суми в 249 тис. руб. на його спорудження уряд надав лише 100 тис. руб., а родина Терещенків більше за всіх — 109 тис. руб. [20, с. 27].

Музей старожитностей і мистецтв або Київський міський музей (неофіційні назви) одразу став поповнюватися багатьма цінними колекціями, насамперед археологічними. Серед таких виділялось унікальне археологічне зібрання, надане подружжям Б.І. і В.М. Ханенків. У його складі були пам'ятки Наддніпрянщини різних історичних епох, колекція хрестів і образків перших століть християнства на Русі, старожитності античної доби з грецьких колоній Причорномор'я, зібрання давньоєгипетських пам'яток. Уся колекція налічувала 3145 предметів, які оцінювалися у 71 тис. руб., що становило половину вартості усіх музейних археологічних експонатів. Подружжя О.М. та Є.М. Терещенків разом із Б.І. та В.М. Ханенками пожертвували ще й зібрання старожитностей ранньослов'янської епохи, яке налічувало 900 одиниць. Крім того Олександр Миколайович подарував дев'ять ескізів і малюнків М.О. Врубеля. Також свої зібрання старожитностей передав до музею ще один київський підприємець-колекціонер — С.С. Могилевцев [20, с. 26].

Хоча музей мав завдання поповнювати свої експозиції матеріалами з історії всього людства, проте пам'ятки збиралися переважно на території України, що надавало йому значення національного музею. З 1906 р. заклад фактично розбудовувався як національний український музей краєзнавчого спрямування гуртком інтелігенції на чолі з його директором (з 1902 року) М.Ф. Біляшівським. Того ж року він влаштував у музеї першу виставку українського ужиткового мистецтва і кустарних виробів. Після її проведення було створено колекцію українського народного мистецтва, сприйняту надзвичайно схвально серед української інтелігенції. Зокрема, на влаштування виставки із загальної суми у 8368 руб. семеро членів родини Терещенків пожертвували більше третини — 3225 руб. [21, арк. 20; 234, с.11].

Ставши одним із найкращих наукових і культурних центрів в Україні на початку ХХ ст., Київський музей у несприятливих політичних умовах активно пропагував українську культуру й мистецтво. Загальне керівництво його справами здійснював комітет на чолі з Б.І. Ханенком, що продовжував виконувати також і обов'язки голови правління Товариства старожитностей та мистецтв і на користь міського музею, у квітні 1917 р., перерахував 100 тис. руб. Без перебільшення можна стверджувати, що з усіх художньо-мистецьких закладів Києва Художньо-промислового і наукового музею випала доля відіграти найбільш значну роль у культурному житті міста. Згодом, у 1936 р., на його основі було організовано два музеї — Історичний та Українського мистецтва. Саме у будинку колишнього міського музею розміщувався Київський державний музей українського мистецтва, перейменований у 1964 р. на Державний музей українського образотворчого мистецтва. З 1996 р. він має сучасну назву — Національний художній музей України [2, с.256-257].

Висновки. Меценатство та філантропія є завжди актуальними, заслуговують на вивчення, несучи в собі високу патріотичну ідею подвижництва. Іронією долі, чи за історичною справедливістю, мером міста Глухова Сумської обл., в минулому столиці Гетьманщини, в 2015 року в став нащадок відомого роду підприємців і меценатів Мішель Терещенко, який до переїзду в Україну був

успішним бізнесменом у Франції. Але потім повернувся на батьківщину своїх предків. Фінансові можливості його діда до революції становили 70 млн. руб., що нині може становити не один мільярд доларів. Та на родовому гербі Терещенків є девіз: «Прагнення до суспільної користі» і, дотримуючись його на поч. ХХ ст., вони витрачали до 80% своїх прибутків на благодійні проекти.

Мішель — гідний продовжувач свого роду: заснував Фундацію спадщини Терещенків, щоб підтримати будинки, які побудували Терещенки в Києві. Адже трохи більше ніж за 30 років його родина збудувала у Києві місто у місті. Без пам'яток архітектури, без художніх колекцій, до появи яких долучились меценати Терещинки, сьогодні не можна уявити українську столицю. Добродійна діяльність розгорталася на гуманістичних та релігійно-моральних засадах, що й за теперішніх умов соціально-економічного розвитку є конче важливою суспільно-корисною справою. У Мішеля Терещенка не залишилось почуття образи на те, що в його родині відібрали все, і він завдячує українцям за збережене, враховуючи трагічність української історії. Адже музеї, що стали спадщиною художніх колекцій Терещенків та Ханенків, у сучасному суспільстві — це духовні скарбниці, що зберігають безцінні пам'ятки історії, культури та мистецтва, відіграють важливу роль в духовному розвитку нації, розбудові її державності, і потребують ефективного фінансового та матеріально-технічного забезпечення.

Для того, щоб музейні фонди поповнювались, а музеї сприяли піднесенню національної самосвідомості народу, утвердженню ідеалів краси і добра, необхідно вдосконалити механізми державної підтримки музейної справи для залучення благодійної допомоги, меценатських і спонсорських коштів шляхом податкового, митного та інших видів економічного регулювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акуленко В. І. Політико-правові проблеми повернення культурних цінностей між державами СНД // Праці Центру пам'яткознавства: зб. наук. пр. / [редкол.: О. М. Титова (голов. ред.) та ін.]. — К., 2010. — Вип. 17. — С. 6.
2. Донік О.М. Родина Терещенків в історії добродійності / О.Донік — К.: Інститут історії України НАН України, 2004. — 314 с.
3. Київ: Провідник / За ред. Ф. Ернста. — К.: Вид-во ВУАН, 1930. — 797 с.
4. Кістяківський О.Ф. Щоденник (1874–1885): У 2 т. / О.Кістяківський — К.: Наук. думка, 1994. — Т. 1: 1874–1879. — 647 с.
5. Ковалинский В.В. Меценаты Киева. — 2-е изд./ В.Ковалинский — К.: Кий, 1998. — 528 с.
6. Кізченко В.І. Культурно-освітній рівень робітничого класу України напередодні революції 1905–1907 рр. / В.Кізченко — К.: Наук. думка, 1972. — 162 с.
7. Инвентарная книга движимого имущества дома Н.А. Терещенко в г. Киеве (01.03. 1899–01.03. 1902). // Центральный державный исторический архив Украины, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 830, оп.1, спр. 24, 125 арк.
8. Нестеров М.В. Воспоминания — 2-е изд. / М.Нестеров — М.: Сов. художник, 1989. — 415 с.
9. Опись картин, серебра и бронзы Ф.А. Терещенка (1892) // Центральный державный исторический архив Украины, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 830, оп. 1, спр. 491, 9 арк.

10. Українське малярство XVII–XX сторіч. Провідник по виставці / Під ред. й з вступ. нарисом Ф. Ернста. – К.: Всеукраїнський історичний музей ім. Т.Г. Шевченка, 1929. — 108 с.
11. Ковалинський В.В. Семья Терещенко / В.Ковалинський — К.: Преса України, 2003. — 388 с.
12. Марк В. Садизм в Советской России. — Двуглавый орел. — 1922. –1/14 мая. — С. 32–43. Цит. за: Жевахов Н.Д., Товарищ Обер-Прокурора Св.Синода. Воспоминания. Том 2. — Новый Сад, 1928. — С. 197.
13. Дахнович А.С. Київська картинна галерея. / А.Дахнович — К.: Видання Київської картинної галереї, 1927. — 12 с.
14. Коненков С.Т. Воспоминания. Статьи. Письма. В 2-х кн. /С.Коненков — М.: Изобразительное искусство, 1984. — Кн. 1: Мой век. — 280 с.
15. Нестеров М.В. Письма: Избранное. 2-е изд. / М.Нестеров — Л.: Искусство, Ленинград. отд-ние, 1988. — 534 с.
16. Сак Л. Из истории возникновения и развития Киевского государственного музея западного и восточного искусства (1883–1945 гг.) /Л.Сак // Очерки истории музейного дела в СССР: Вып. 9.– М.: 1-я типография Профиздата, 1963. — С. 373–405.
17. Макаренко М. Музей мистецтв ім. Б.І. та В.М. Ханенків Української Академії Наук. Провідник / М. Макаренко — К.: Червоний шлях, 1924. — 142 с.
18. Об открытии в г. Киеве художественно-промышленного и научного музея (1905 р.) // Центральный державный историчний архів України, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 442, оп. 658, спр. 1, 408 арк.
19. Ковпаненко Н.Г. Роль археологічних з'їздів останньої третини XIX — початку XX ст.у дослідженні архітектурно-мистецької спадщини України / Ковпаненко Н.Г. // Український історичний журнал. — 2008. — № 6. — С. 99-110.
20. Освящение и открытие Киевского художественно-промышленного и научного музея императора Николая Александровича. — К.: Тип. С.В. Кульженко, 1905. — 30 с.
21. Дело по подготовке музеем выставки прикладного искусства и кустарных изделий. Отчет комиссии по устройству выставки (04.1905–1907) // Державний архів Київської області, ф. 304, оп. 1, спр. 3, 280 арк.

REFERENCES

1. Akulenko, V.I. (2010). Political and legal problems of returning cultural values between the countries of CIS (Community of Independent States). *Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva (Works of the Center of Monuments Study)*, 17, 6 (in Ukr.).
2. Donik, O.M. (2004). *The family of Tereshchenko in the history of philanthropy*. Kyiv: NASU, Institute of history of Ukraine (in Ukr.).
3. Ernst, F. (Ed.). (1930). *Kyiv: Guide-book*. Kyiv: Publishing house of VUAN (All-Ukrainian Academy of Sciences) (in Ukr.).
4. Kistiakivskyi, O.F. (1994). *Diari (1874-1885): in 2 Vol. Vol.1: 1974-1879*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
5. Kovalinskii, V.V. (1998). *Maecenas of Kyiv*. 2nd ed. Kiev: Kii (in Rus.).
6. Kizchenko, V.I. (1972). *Cultural and educational level of working class of Ukraine on the eve of revolution of 1905-1907 years*. — Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
7. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv (hereinafter — CSASAGU), fund 830, description 1, file 24, 125 sheets (in Rus.).
8. Nesterov, M.V. (1989). *Memoirs*. 2nd ed. Moscow: Sovetskii khudozhnik (in Rus.).

9. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 830, description 1, file 491, 9 sheets (in Rus.).
10. Ernst, F. (Ed.). (1929). *Ukrainian arts of the XVII–XX centuries. Guide-book upon the exhibition*. Kyiv: All-Ukrainian historical museum named after T.H.Shevchenko (in Ukr.).
11. Kovalinskii, V.V. (2003). *The family of Tereshchenko*. Kiev: Presa Ukrainy (in Rus.).
12. Mark, V. (1922). Sadism in Soviet Russia. *Dvuglavyi Oriol (Double-headed Eagle)*, 1/14 May, 32-43 (in Rus.).
13. Dakhnovych, A.S. (1927). *Kyiv picture gallery*. Kyiv: Publishing house of Kyiv picture-gallery (in Ukr.).
14. Kononkov, S.T. (1984). *Memoirs. Articled. Letters*. In 2 books. (Book 1: My age). Moscow: Izobrazitelnoe iskusstvo (in Rus.).
15. Nesterov, M.V. (1988). *Letters: Selected*. 2nd ed. Leningrad: Iskusstvo, Leningrad department (in Rus.).
16. Sak, L. (1963). From the history of origin and development of Kiev state museum of the Western and Eastern arts (1883-1945 years). In *Essays on the history of museum business in the USSR* (Vol 9, pp. 373-405). Moscow: 1st Typography of Profizdat (in Rus.).
17. Makarenko, M. (1924). *Museum of arts named after B.I. and V.M. Khanenkos of Ukrainian Academy of Sciences. Guide-book*. Kyiv: Chervonyi shliakh (in Ukr.).
18. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 442, description 658, file 1, 408 sheets (in Rus.).
19. Kovpanenko, N.H. (2008). Role of archeology congresses of the last third of the XIX — beginning of the XX century in researching of the architectural and artistic heritage of Ukraine. *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal (Ukrainian Historical Journal)*, 6, 99-110 (in Ukr.).
20. *Consecration and opening of Kiev Industrial Arts and Science museum of Emperor Nikolai Aleksandrovich*. (1905). Kiev: Typography of S.V. Kulzhenko (in Rus.).
21. State Archives of Kyiv Oblast (hereinafter –SAKO), fund 304, description 1, file 3, 280 sheets (in Rus.).

УДК 94.001.73 (47+57) «1860/1890»:352/353 (477)

Обметко О. М.*,

кандидат історичних наук, доцент,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»,
Київ, Україна. o.obmetko@gmail.com

ДОСВІД МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ХІХ СТ. І СУЧАСНІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ОРІЄНТИРИ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

Анотація. Розглядається діяльність земств в губерніях України в останній третині ХІХ ст. з позицій сильних та слабких сторін місцевого самоврядування. Незважаючи на суттєвий вплив земств на розвиток соціально-економічних та суспільних подій в українських губерніях, їх діяльність не була позбавлена недоліків.

* Obmetko O. M., Ph.D. in History, Associate professor, Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman, Kyiv, Ukraine. o.obmetko@gmail.com

THE EXPERIENCE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT OF THE 19TH CENTURY. AND MODERN EUROPEAN INTEGRATION GUIDELINES OF UKRAINE: HISTORICAL RETROSPECTIVE.